

มัสยิด

ในกรุงเทพฯ

มองประวัติศาสตร์สังคมมุสลิม
ตั้งแต่สร้างกรุงเทพฯ - พ.ศ. ๒๕๕๒
ผ่านสถาปัตยกรรมมัสยิด

ตัวอย่าง

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อาดิศร์ อิดริส รักษาภรณ์

ศาสตราจารย์กิตติคุณ มุสดี ทิพทัส : คำนำเสนอ

มัสยิดในกรุงเทพฯ

ตัวอย่าง

๑

บทนำ :

มัสยิดกับอัตลักษณ์
ของชุมชนมุสลิม

สังคมกรุงเทพฯ ในอดีตเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมที่มีพื้นฐานทางด้านสังคม วัฒนธรรม วิถีชีวิตและความเชื่อที่หลากหลายจากกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ อาทิ จีน ลาว มอญ และแขก เมื่อกลุ่มชนดังกล่าวเข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงเทพฯ จึงพัฒนารูปแบบในการปรับตัวให้สอดคล้องกับบริบทโดยที่ยังคงอัตลักษณ์ของตนไว้ ก่อให้เกิดแนวคิดและวัฒนธรรมใหม่ที่มีผลต่อการสร้างงานศิลปะและสถาปัตยกรรมที่สำคัญขึ้นในกรุงเทพฯ นอกเหนือไปจากรูปแบบไทยประเพณีซึ่งมีที่มาจากวัฒนธรรมกระแสหลัก โดยเฉพาะการสร้างมัสยิดของมุสลิมซึ่งมีมโนทัศน์ที่แตกต่างจากชาวกรุงเทพฯ โดยทั่วไป

ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ บางกอกเปลี่ยนจากเมืองหน้าด่านของกรุงศรีอยุธยาเป็นนครหลวง มุสลิมหลายเชื้อชาติเดินทางเข้ามาในแต่ละช่วงเวลาด้วยเหตุผลที่แตกต่างกัน และทางราชการก็เปิดโอกาสให้มุสลิมกลุ่มต่างๆ เข้ามามีส่วนในการพัฒนาประเทศ โดยกำหนดตำแหน่งของการตั้งถิ่นฐานที่สะท้อนหน้าที่ของแต่ละชุมชน ให้สัมพันธ์กับอำนาจปกครอง เช่น ชุมชนนักรบที่มีมัสยิดบ้านครัว ชุมชนช่างฝีมือที่มีมัสยิดจักรพงษ์ ชุมชนช่างทองที่มีมัสยิดตึกดิน และชุมชนเกษตรกรรมที่มีมัสยิดทรายกองดิน เป็นต้น แม้จะมีแนวคิดทางด้านสถาปัตยกรรมที่แตกต่างกันตามความเชื่อทางศาสนา แต่ทางราชการก็ได้ให้สิทธิในการปฏิบัติศาสนกิจของชุมชนและอำนาจการดูแลชุมชนที่เชื่อมโยงกับอำนาจของทางราชการ ชุมชนเองก็ได้ใช้กิจกรรมทางศาสนานั้นแสดงอัตลักษณ์ให้สังคมรับรู้ เช่น การจัดขบวนแห่ในพิธีมะหะหฺร่าของแขกเจ้าเซ็นไปตามเส้นทางสำคัญ โดยมีอิหม่ามบาราห์หรือมัสยิดเป็นฉากหลังในช่วงสำคัญของพิธี หรือการละหมาดในชุมชน โดยมีมัสยิดเป็นศูนย์กลาง มัสยิดจึงเป็นพื้นที่ที่แสดงอัตลักษณ์ของมุสลิม และสะท้อนถึงความสัมพันธ์กับสังคมชาวสยามผ่านทางรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่ถูกเลือกใช้ในการสื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์ได้อย่างชัดเจน

ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ มุสลิมในสยามหรือที่ชาวไทยเรียกว่า “แขก”^๑ อยู่ภายใต้การกำกับดูแลของพระยาจุฬาราชมนตรี โดย

ผ่านทางอิหม่ามหรือผู้นำของแต่ละชุมชนซึ่งมีมัสยิดเป็นศาสนสถานที่สำคัญ มุสลิมในกรุงเทพฯ อยู่ในสังคมโดยยังคงอัตลักษณ์ของชุมชนไว้ได้โดยมีมัสยิดเป็นศูนย์กลาง มัสยิดจึงมีความสำคัญสำหรับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนมุสลิม มีการสร้างมัสยิดในชุมชนมุสลิมบริเวณฝั่งธนบุรีตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี และได้ขยายให้มีขนาดใหญ่ขึ้นในสมัยธนบุรี ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ เมื่อย้ายเมืองหลวงมายังฝั่งพระนคร ก็มีชุมชนมุสลิมกลุ่มต่างๆ เข้ามาตั้งถิ่นฐานร่วมกับชาวสยามและชาวต่างชาติหลายกลุ่ม ชุมชนมุสลิมได้ขยายตัว และเพิ่มจำนวนขึ้นควบคู่ไปกับการเติบโตของกรุงเทพฯ มีการสร้างมัสยิดขึ้นในชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่หลายแห่ง โดยเรียกต่างๆ กันไปว่า กุฎี^๒ บ้าง สุเหร่า^๓ บ้าง อิหม่ามบาราห์^๔ บ้าง และบาแล^๕ บ้าง

มัสยิดเหล่านี้ในระยะแรกมีทั้งที่ใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมต่างชาติ ได้แก่ มัสยิดกุฎีหลวง (หลังเดิม) ของมุสลิมเชื้อสายเชื้อสายเปอร์เซียซึ่งสร้างขึ้นตามแบบเปอร์เซีย และมีทั้งที่ใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี ได้แก่ มัสยิดต้นสน (หลังเดิม) ซึ่งสร้างขึ้นตามรูปแบบของวัดและวัง ต่อมาเมื่อมีการปฏิรูปการปกครองและโครงสร้างสังคมในสมัยรัชกาลที่ ๕ มุสลิมเชื้อสายอินเดีย มลายู และชาว มีบทบาทสำคัญทางด้านเศรษฐกิจของกรุงเทพฯ พ่อค้ามุสลิมเชื้อสายอินเดียซึ่งได้รับสิทธิพิเศษในฐานะที่เป็นคนในบังคับอังกฤษก็ได้นำรูปแบบสถาปัตยกรรมยุโรปและสถาปัตยกรรมอินเดียมาใช้ ประกอบกับการเปิดรับอิทธิพลจากวัฒนธรรมของประเทศมหาอำนาจ อันได้แก่ประเทศในทวีปยุโรปและประเทศที่นับถือศาสนาอิสลาม มุสลิมจากชวาและมลายูจึงสร้างมัสยิดตามรูปแบบสถาปัตยกรรมท้องถิ่นของตนบ้าง รวมถึงรูปแบบอื่นๆ อีกเป็นจำนวนมากที่พัฒนาขึ้นโดยได้รับอิทธิพลจากประเทศอิสลามหลังสมัยรัชกาลที่ ๖ ตัวอย่างเช่น การใช้รูปทรงของสถาปัตยกรรมยุโรปในมัสยิดบางอ้อและมัสยิดเซพี (ตึกขาว) การนำองค์ประกอบของสถาปัตยกรรมจากมัสยิดอัลฮะรออม^๖ หลังเดิมในนครมักกะฮ์มาใช้กับหอออะซาน^๗ ของมัสยิดดารุ้ลอาบีดิน (ตรอกจันทน์) การใช้ตราอาณาจักรอิสลามบนผนังมัสยิดบางอุทิศ

และมัสยิดต้นสน การเลือกใช้รูปแบบจากประเทศต้นกำเนิดของแต่ละชุมชน เช่น มัสยิดกมลาอุลอิสลาม (ทรายกองดิน) ใช้รูปแบบของมลายู มัสยิดยะวาใช้รูปแบบของชวา และมัสยิดกุwaitอิสลาม (ตึกแดง) ใช้รูปแบบของอินเดีย การนำรูปแบบของอาคารราชการมาใช้ในการสร้างมัสยิดมหานคร มัสยิดจักรพงษ์ และมัสยิดยามีอุลค็อยรียะห์ (บ้านครัว) การใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมนยุคหรือสมัยใหม่ของมัสยิดศูนย์กลางอิสลามแห่งประเทศไทยและมัสยิดดารุลอิห์ซาน และการใช้รูปทรงคลาสสิกใหม่กับมัสยิดฮีดายาตุลอิสลาม (สามอิน) และมัสยิดในศูนย์บริหารกิจการศาสนาอิสลามแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ เป็นต้น เหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นแนวคิดในการสร้างมัสยิดที่เปลี่ยนไปตามสภาพสังคมมุสลิมในกรุงเทพฯ

ในการศึกษาแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ ผู้เขียนได้วิเคราะห์พัฒนาการทางกายภาพของสถาปัตยกรรมมัสยิด^๘ ผ่านกระบวนการปรับตัวทางสังคมของมุสลิมในกรุงเทพฯ โดยมีสิ่งสำคัญที่เชื่อมโยงทั้ง ๒ ประเด็นเข้าด้วยกัน ได้แก่ แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ และการประยุกต์ใช้แนวคิดกับสถาปัตยกรรมมัสยิดในแต่ละรูปแบบผ่านกระบวนการทางสังคมของมุสลิมในกรุงเทพฯ ทั้งนี้ได้พิจารณาขั้นตอนต่างๆ ได้แก่ การสร้าง การใช้งาน และการแสดงออก ผ่านการศึกษาประวัติศาสตร์ทางสังคมของมุสลิมในกรุงเทพฯ ตั้งแต่ช่วงเวลาก่อนการสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ จนถึง พ.ศ. ๒๕๕๒ ข้อมูลในการศึกษาได้จากกลุ่มคนที่มีอิทธิพลต่อการสร้างมัสยิด เอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้อง โบราณวัตถุ และจากงานสถาปัตยกรรมมัสยิด โดยศึกษาประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า (oral history) ร่วมกับข้อมูลประเภทเอกสารที่เกี่ยวข้องและข้อมูลภาคสนามที่ได้จากการสำรวจ แล้วนำมาวิเคราะห์ตามประเด็นที่แตกต่างกันไป

หากพิจารณาว่า “สถาปัตยกรรมอิสลามคือสถาปัตยกรรมที่เกิดขึ้นภายใต้อิทธิพลของศาสนาอิสลาม” แล้ว จะพบว่า ปรัชญาการสอนของศาสนาอิสลาม^๙ อิทธิพลจากต่างประเทศ^{๑๐} และปัจจัย

ท้องถิ่น^{๑๑} ที่แตกต่างกันเป็นอิทธิพลสำคัญที่ก่อให้เกิดสถาปัตยกรรมที่มีเอกลักษณ์ในที่ต่างๆ ภายใต้อิทธิพลของศาสนาอิสลาม

สำหรับมุสลิมในกรุงเทพฯ วัฒนธรรมอิสลามได้ผ่านกระบวนการปรับตัวเพื่อให้อยู่ร่วมกับสังคมโดยที่ยังคงอัตลักษณ์ไว้ได้อันเนื่องมาจากการที่วัฒนธรรมอิสลามเป็นวัฒนธรรมย่อยวัฒนธรรมหนึ่งภายใต้วัฒนธรรมกระแสหลักของพุทธและพราหมณ์ และการที่ชาวมุสลิมเป็นประชากรส่วนน้อยหลายกลุ่มจากหลายเชื้อชาติที่มีพื้นฐานทางวัฒนธรรมที่หลากหลาย ชุมชนมุสลิมในกรุงเทพฯ จึงมีวิถีชีวิตที่มีลักษณะเฉพาะ การศึกษาพัฒนาการที่เกี่ยวข้องกับชุมชนมุสลิม จึงเชื่อมโยงสู่แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับมัสยิดได้ในฐานะที่มัสยิดเป็นศูนย์กลางของชุมชนมุสลิมในกรุงเทพฯ และแนวคิดที่มีต่อสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ ก็ย่อมสะท้อนอัตลักษณ์ของชุมชนได้ด้วย

เชิงอรรถ

^๑ คำว่า “แขก” ในสังคมไทยหมายถึงชนต่างชาติซึ่งมีถิ่นฐานอยู่ทางดินแดนปากตะวันตกของไทยซึ่งไม่ใช่ประเทศในทวีปยุโรป ภายหลังจากที่รวมเอาบรรดามุสลิมที่ตั้งถิ่นฐานในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไว้ในกลุ่มสมาชิกของ “แขก” ด้วยเหตุนี้ “แขก” จึงเป็นกลุ่มประชากรชาติใหญ่โตซึ่งประกอบไปด้วยแขกที่ไม่ได้นับถืออิสลามอย่าง แขกพราหมณ์ แขกอาร์เมเนีย และแขกซิกข์กับแขกที่นับถืออิสลามหรือมุสลิม เช่น แขกจาม แขกชวา แขกมลายู และแขกเจ้าเซ็น เป็นต้น (จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์, ๒๕๕๐ : 1)

^๒ กุฎี กะฎี หรือกะดี เป็นคำที่ใช้เรียกมัสยิดของมุสลิมบางกลุ่มในสยาม มาจากคำว่ากุฎีในภาษาไทย ดูรายละเอียดใน กุสุมา รัชมนี, ๑๐๐ ปีราชอาณาจักร. กรุงเทพฯ : สมาคมราชากรุญ, ๒๕๕๐ (๑๘-๒๒)

^๓ ชาวมลายูเรียกมัสยิดขนาดเล็กที่สร้างตามลักษณะพื้นถิ่นว่า สุเหร่า บางแห่งใช้เรียกมัสยิดที่ใช้ละหมาดประจำวันโดยไม่มีละหมาดญุมอะฮ์ในวันศุกร์ว่าสุเหร่าเช่นกัน สำหรับในกรุงเทพฯ นั้นมีทั้งที่เรียกสุเหร่าตามภาษามลายูและเรียกมัสยิดตามภาษาอาหรับโดยไม่ได้แบ่งตามลักษณะการใช้งาน

^๔ ศาสนสถานของมุสลิมชื่ออะฮ์ ซึ่งอาจรวมมัสยิดเข้าไว้ด้วย

^๕ มัสยิดขนาดเล็กที่สร้างขึ้นในลักษณะที่ไม่ถาวรนัก ภาษามลายูปัตตานีเรียกว่า บาแล ในขณะที่ภาษามลายูกกลาง เรียกว่า บาลา ซึ่งนำมาจากคำภาษาอาหรับว่า บะลาชะฮ์

^๖ มัสยิดอัลฮะรออม นครมักกะฮ์ ประเทศซาอุดีอาระเบีย เป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติศาสนกิจของมุสลิมทั่วโลก

^๗ หออะซานเป็นสถานที่สำหรับให้ผู้ประกาศเวลาละหมาด (มอซซฮิน) ขึ้นไปประกาศ (อะซาน) เพื่อเรียกให้ผู้คนมาทำละหมาดร่วมกันที่มัสยิดเมื่อถึงเวลาละหมาดวันละ ๕ ครั้งทุกวัน

^๘ การวางผัง การสร้างรูปทรงและที่ว่าง การจัดองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม การใช้ตราสัญลักษณ์ การใช้วัสดุและสี จนถึงการใช้ลวดลายประดับอาคาร

^๙ ปรัชญาคำสอนของศาสนาอิสลามมีองค์ประกอบที่สำคัญ เช่น คัมภีร์อัลกุรอาน (คัมภีร์ที่รวบรวมวจนะของอัลลอฮ์ (ซ.บ.)) และบันทึกอัลฮะดีษ (บันทึกคำพูด การประพฤติ ปฏิบัติ จริยวัตร ตลอดจนจนวนิถีการดำเนินชีวิตของ

ศาสตราจารย์หม่อม (ช.ล.) และสาวกของท่าน) กฎหมายอิสลาม แนวคิดทาง
เทววิทยา แนวคิดเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติ การแสดงออกทางด้านศิลปะ
แนวคิดทางด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคม ซึ่งแนวคิดทั้งหมด
นั้นมีที่มาจากกรยอมรับอำนาจสูงสุดของพระเจ้าและเชื่อมโยงเข้ากับบริบท
ในลักษณะต่างๆ

๑๐ ได้แก่ ความสัมพันธ์กับต่างประเทศในด้านต่างๆ และการรับอิทธิพล
จากดินแดนดังกล่าว รวมถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระดับนานาชาติ

๑๑ ได้แก่ ความเชื่อและวัฒนธรรมท้องถิ่น สภาพเศรษฐกิจ สังคม การ
เมือง การปกครอง ปัจจัยทางกายภาพ รวมถึงนโยบายการปกครอง

ตัวอย่าง

๒

ความเป็นมาของ
ชุมชนมุสลิมในกรุงเทพฯ

ความเป็นมามุสลิมสู่สยาม

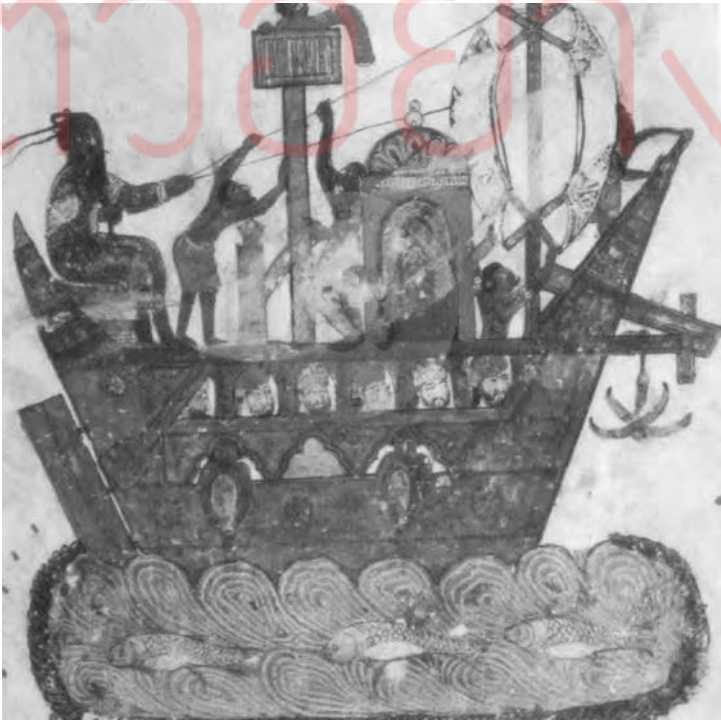
มุสลิม หมายถึงผู้ที่นับถือศาสนาอิสลาม คำว่า “อิสลาม” เป็นภาษาอาหรับ แปลว่า การยอมจำนน การปฏิบัติตาม และการนอบน้อม ศาสนาอิสลามสอนให้นับถือพระองค์อัลลอฮ์ (ช.บ.)^๑ เป็นพระเจ้าองค์เดียวและมีศาสดามูฮัมมัด (ช.ล.)^๒ เป็นศาสดาท่านสุดท้าย โดยมีศูนย์กลางของการเผยแผ่ศาสนาอยู่ที่นครมักกะฮ์และนครมะดีนะฮ์^๓ หลักการของศาสนาสอนให้คนทำความดีบนพื้นฐานของการศรัทธา และเชื่อฟังพระเจ้าซึ่งเป็นผู้ทรงสร้างและดูแลสรรพสิ่งในจักรวาล มุสลิมทำความดีเพื่อหวังความโปรดปรานจากพระเจ้าโดยยึดถือหลักการจากคัมภีร์ “อัลกุรอาน”^๔ และบันทึก “อัลฮะดีษ”^๕ เป็นแนวทางในการดำรงชีวิต และถือว่าการปฏิบัติภารกิจทางโลกมีความสำคัญควบคู่ไปกับภารกิจทางด้านศาสนา รูปแบบการดำเนินชีวิตที่มีรากฐานมาจากหลักการดังกล่าวได้ผสมผสานเข้ากับวัฒนธรรมและปัจจัยพื้นถิ่น ทำให้สังคมมุสลิมในแต่ละท้องถิ่นทั่วโลกมีลักษณะเฉพาะที่ยังคงสื่อถึงหลักการและวิถีชีวิตของอิสลาม วัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวในการดำรงชีวิตเช่นในกรุงเทพฯ ได้ส่งผลให้วิถีชีวิตของมุสลิมเป็นไปในลักษณะของการผสมผสานกันอย่างกลมกลืนกับวัฒนธรรมที่แตกต่าง จนเกิดเป็นสิ่งใหม่ที่สะท้อนออกมาให้เห็นเป็นรูปธรรมในงานศิลปะและสถาปัตยกรรมของแต่ละชุมชน

ท่านศาสดามูฮัมมัด (ช.ล.) ได้เริ่มเผยแผ่ศาสนาโดยมีนครมักกะฮ์เป็นศูนย์กลาง ต่อมาท่านและผู้ศรัทธาได้อพยพไปยังนครมะดีนะฮ์ใน พ.ศ. ๑๑๖๕ (ค.ศ. ๖๒๒) และได้สร้างชุมชนมุสลิมที่ปฏิบัติตามหลักคำสอนศาสนาอิสลามในชีวิตประจำวันอย่างเข้มแข็ง และสร้างมัสยิดอัลนะบะวีขึ้นเป็นศูนย์กลางของการปฏิบัติศาสนกิจและกิจการของชุมชน

หลังจากสมัยของท่านศาสดามูฮัมมัด (ช.ล.) และคอลีฟะฮ์ (ผู้นำต่อจากท่านศาสดา) ทั้ง ๔ ท่าน ศาสนาอิสลามได้แผ่ขยายสู่แหล่งอารยธรรมต่างๆ ได้แก่ โรมัน กรีก อียิปต์ ซีเรีย บาบิโลเนีย อัลซีเรีย

รวมทั้งเปอร์เซียและไบแซนไทน์ ที่นับถือศาสนาที่หลากหลาย ได้แก่ คริสต์ ยิว โซโรแอสเตอร์ และลัทธิบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามธรรมชาติ เมื่อชาวพื้นเมืองเปลี่ยนมารับนับถือศาสนาอิสลามก็ได้นำแนวทางที่คุ้นเคยไปสร้างสรรค์งานศิลปะและสถาปัตยกรรม และได้กลายเป็นรากฐานในการพัฒนาศิลปะและสถาปัตยกรรมอิสลามในที่ต่างๆ ทั่วโลก

ศาสนาอิสลามได้เข้ามาสู่คาบสมุทรมาลายูในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ผ่านทางเส้นทางการเดินเรือ (ภาพที่ ๑) สู่บริเวณที่เป็นอินโดนีเซีย มาเลเซีย และบรูไนปัจจุบัน ขึ้นมาจนถึงบริเวณที่เป็นจังหวัดนครศรีธรรมราชในปัจจุบัน คาบสมุทรมาลายูเป็นศูนย์กลาง

ภาพที่ ๑ เรือของชาวอาหรับในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๘

ที่มา : Arab Seafaring in the Indian Ocean อ้างถึงใน ธวัชชัย ตั้งศิริวานิช, ๒๕๔๙ : ๑๓

อารยธรรมอิสลามที่สำคัญและเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญในระดับภูมิภาค

ในสมัยสุโขทัย ราชอาณาจักรได้แผ่อณาเขตไปจนถึงมลายู ซึ่งประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม และสุโขทัยยังได้ติดต่อกับประเทศมุสลิมหลายประเทศ ดังหลักฐานที่สำคัญคือการค้นพบถ้วยชามสังคโลกของสุโขทัยในประเทศที่นับถือศาสนาอิสลาม เช่น อินโดนีเซีย อิหร่าน และประเทศในทวีปแอฟริกา และการใช้คำว่า “ปสาน” ซึ่งสันนิษฐานว่าได้รับอิทธิพลมาจากคำในภาษาเปอร์เซียว่า “บซาร” (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, ๒๕๐๓ : ๑๐๐-๑๐๑) อย่างไรก็ตาม ไม่ปรากฏงานศิลปะหรือสถาปัตยกรรมในประเทศสยามที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมอิสลามจนกระทั่งในสมัยอยุธยาซึ่งมีการติดต่อกับชาวยุโรปอย่างต่อเนื่อง กรุงศรีอยุธยาได้เจริญสัมพันธ์ไมตรีกับเปอร์เซียในสมัยราชวงศ์ “ซอฟเวียะฮ์” (พ.ศ. ๒๐๔๔-๒๒๗๙) อันทรงอิทธิพลและเป็นศูนย์กลางทางการค้าในระดับนานาชาติ มีชาวเปอร์เซียเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพื่อทำการค้าและรับราชการ โดยเฉพาะในสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่ทรงให้การสนับสนุนชาวเปอร์เซียในการปฏิบัติราชการอย่างต่อเนื่อง ประเทศเพื่อนบ้านที่มีประชากรมุสลิมจำนวนมาก เช่น อินเดีย ก็เริ่มมีบทบาทในการติดต่อกับสยามมากขึ้น เริ่มปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับเรื่องราวของมุสลิมในลักษณะต่างๆ มากขึ้น เช่น บันทึกของชาวต่างชาติ งานหัตถกรรม และงานจิตรกรรม (ภาพที่ ๒-๓) มุสลิมหลายคนเดินทางมาจากประเทศต่างๆ ได้เป็นขุนนางผู้มีบทบาทสำคัญในการบริหารประเทศในเวลาต่อมา เช่น เจ้าพระยารัตนราชเศรษฐี (เจกอะหมัด) ในสมัยพระเจ้าปราสาททอง แห่งกรุงศรีอยุธยา และเจ้าพระยาจักรีศรีอองครักษ์ (หมุด) ในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช แห่งกรุงธนบุรี

ในสมัยรัตนโกสินทร์ กรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลางที่ตั้งูดมุสลิมจากหลายเชื้อชาติให้เดินทางเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศในลักษณะต่างๆ เช่น ชุมชนนักรบเชื้อสายจามที่มัสยิดบ้านคริว ชุมชนขุนนางเชื้อสายเปอร์เซียที่มัสยิดกุฎีหลวง ชุมชนนักวิชาการและนัก

ภาพที่ ๒ ภาพของ “แขก” ที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนัง วัดเกาะแก้วสุทธาราม
จังหวัดเพชรบุรี

ที่มา : น. ณ ปากน้ำ, ๒๕๒๙ : ๓๗

ภาพที่ ๓ ภาพกษัตริย์ฝรั่งเศสและเปอร์เซียในภาพลายรดน้ำบนฝาตู้พระไตรปิฎกสมัยอยุธยาตอนปลาย
ที่มา : น. ณ ปากน้ำ, ๒๕๔๓ : ๖๘

ธุรกิจเชื้อสายอาหรับที่มีสยิดบางกอกน้อย ชุมชนช่างฝีมือเชื้อสายมลายูที่มีสยิดจักรพงษ์และสยิดตึกดิน ชุมชนนักธุรกิจชาวอินเดียที่มีสยิดตึกแดงและสยิดตึกขาว และชุมชนเกษตรกรเชื้อสายมลายูที่มีสยิดทรายกองดิน เป็นต้น

มุสลิมกลุ่มต่างๆ ได้ปรับวิถีชีวิตให้สอดคล้องกับเอกลักษณ์ทางด้านสังคมและวัฒนธรรมของกรุงเทพฯ โดยยังคงคุณลักษณะสำคัญตามหลักคำสอนศาสนาไว้ได้อย่างลงตัว ชุมชนมุสลิมต่างๆ ในกรุงเทพฯ เติบโตเป็นสังคมที่มีความมั่นคงและมีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศมาโดยตลอด

มุสลิมในกรุงเทพฯ

ในสมัยอยุธยา สังคมกรุงเทพฯ หรือบางกอกมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมจากกลุ่มคนหลากหลายชาติต่างศาสนาที่อยู่ร่วมกัน ตามที่ปรากฏในกฎหมายเตียรบาลว่า “แขกขอมลาวพม่าเมงมอญมสุมแสงจีนจามชวา...” ต่อมาในสมัยธนบุรี ชาวอยุธยาได้อพยพมาจากที่ต่างๆ ททยอยเข้ามาตั้งหลักแหล่งในกรุงเทพฯ ซึ่งรวมถึงมุสลิมซ็อฮ์เชื้อสายเปอร์เซียที่อพยพมาจากพระนครศรีอยุธยา ในสมัยรัตนโกสินทร์ได้มีชาวต่างชาติเข้ามาเพิ่มเติม ซึ่งรวมถึงมุสลิมเชื้อชาติต่างๆ เช่น ยิปเซียด่าน สระกะฉวน อาหรับ หม่อมไต้ระกี้ แขกปะถ่าน แขกจูลีเยียม มลายู จาม หุ่ยหุย ตามหลักฐานที่ปรากฏในจารึกและจิตรกรรมฝาผนังที่สำคัญ เช่น โคลงภาพคนต่างภาษา ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้แต่งขึ้นและวาดภาพประกอบไว้ในศาลารายรอบกำแพงวัดพระเชตุพนฯ นอกจากนี้ยังมีหนังสือตำรับทำวศรีจุฬาลักษณ์ หรือนางนพมาศ (วรรณคดีในรัชกาลที่ ๓) ที่กล่าวถึงชาติภาษาต่างๆ ในกรุงเทพฯ โดยถือเอาภาษาพูดเป็นเกณฑ์

สภาพสังคมดังกล่าวสะท้อนถึงลักษณะของสังคมพหุวัฒนธรรมของกรุงเทพฯ ในช่วงเวลาแรกได้เป็นอย่างดี อย่างไรก็ตาม เมื่อวัฒนธรรมกระแสหลักของสยามเข้มแข็งขึ้น กลุ่มวัฒนธรรมย่อยบางกลุ่มได้ถูกกลืน

ไปกับวัฒนธรรมกระแสหลัก ในขณะที่หลายกลุ่มได้ปรับตัวให้สอดคล้องกับเงื่อนไขต่างๆ โดยยังคงรักษาอัตลักษณ์ของตนไว้ ซึ่งรวมถึงชาวมุสลิมกลุ่มต่างๆ ดังที่กล่าวมาด้วย

มุสลิมในกรุงเทพฯ เป็นมุสลิมเชื้อชาติต่างๆ ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานด้วยเหตุผลที่แตกต่างกัน ได้แก่ ชาวเปอร์เซีย อาหรับ อินเดีย จามมลายู และชาว เนื่องจากหลักการของศาสนาได้ครอบคลุมถึงการดำเนินชีวิตประจำวันด้วย มุสลิมทุกคนจึงต้องมีความรู้ทางด้านศาสนาควบคู่ไปกับการรู้ทางด้านวิชาชีพ ศาสนาอิสลามไม่มีนักบวช แต่มีอิหม่ามเป็นหัวหน้าหรือผู้นำที่คอยดูแลและให้คำปรึกษาแก่ชาวบ้านในชีวิตประจำวัน ตลอดจนเป็นผู้นำในการปฏิบัติศาสนกิจในรูปแบบต่างๆ เมื่อใช้ชีวิตร่วมกับชาวกรุงเทพฯ เป็นระยะเวลาอันยาวนานและมุสลิมทุกอาชีพก็มีความสามารถในการเผยแพร่ศาสนา ทำให้การเผยแพร่ศาสนาสู่ชาวพื้นเมืองเป็นไปอย่างกว้างขวาง มีผู้สนใจเข้ารับนับถือศาสนาอิสลามมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม ข้อจำกัดประการหนึ่งคือการศึกษาของผู้เผยแพร่มีหลายระดับทำให้เกิดข้อแตกต่างในรายละเอียดปลีกย่อย ทั้งยังมีการผสมผสานความเชื่อท้องถิ่นเข้ากับหลักการของศาสนาอิสลาม และอาจมีความคลาดเคลื่อนในกระบวนการถ่ายทอด ส่วนหนึ่งน่าจะเกิดจากการที่ในขณะนั้นมีผู้ที่เข้าใจภาษาอาหรับซึ่งเป็นภาษาที่ใช้ในคัมภีร์อัลกุรอานอยู่ไม่มากนักในสยาม จึงไม่มีบทบัญญัติทางศาสนาที่เป็นลายลักษณ์อักษรที่อ้างอิงได้มากนัก ประกอบกับการถ่ายทอดความรู้ในระดับชาวบ้านนั้นเกิดจากการสอนในลักษณะปากต่อปากซึ่งมีโอกาสคลาดเคลื่อนได้ แต่อย่างไรก็ตามการเผยแพร่ในลักษณะนี้ได้คงเนื้อหาในส่วนที่เป็นหลักคำสอนไว้เพราะ “มุสลิมไม่ว่าจะมีทัศนคติอย่างไรก็ยอมรับว่าอัลลอฮ์เป็นพระเจ้าแต่เพียงพระองค์เดียวเหมือนกัน ยอมรับคัมภีร์อัลกุรอานฉบับเดียวกัน ยอมรับศาสนายุซุมมัด และศาสนาดวงคือันๆ ที่อัลลอฮ์ (ซ.บ.) ได้ทรงแต่งตั้งมาก่อนศาสดายุซุมมัดทุกท่านเหมือนกันหมด ยอมรับนครมักกะฮ์เป็นศูนย์กลาง เช่นเดียวกัน” (ประยูรศักดิ์ ชลาชนนเดชะ, ๒๕๓๙ : ๒๓๗) ส่วนทัศนคติอื่นๆ ย่อมมีการ

พัฒนาไปตามข้อปลีกย่อยที่สอดคล้องกับปัจจัยพื้นถิ่นและยุคสมัยตราบเท่าที่ไม่ขัดกับหลักของศาสนา ในระยะเริ่มแรกมักจะได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมที่มีอยู่เดิมและปัจจัยพื้นถิ่นอย่างมาก แต่เมื่อมีการศึกษาศาสนาอย่างถ่องแท้มากขึ้น การปฏิบัติตนก็จะอยู่ในแนวทางของอิสลาม สิ่งใดที่มีมาแต่เดิมแต่ขัดต่อหลักการอิสลามก็จะค่อยๆ ถูกเปลี่ยนแปลงไป

คนกรุงเทพฯ มักเรียกมุสลิมรวมกันว่า “แขก” ทั้งที่ในความเป็นจริงนั้น “แขก” เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความหลากหลายอันหมายถึงชนต่างชาติซึ่งมีถิ่นฐานอยู่ทางดินแดนด้านตะวันตกของประเทศไทย แขกจึงหมายรวมไปถึงกลุ่มคนที่นับถือศาสนาต่างๆ คือ แขกพราหมณ์ แขกซิกข์ และแขกที่นับถือศาสนาอิสลามหรือมุสลิม เช่น แขกอาหรับ แขกเปอร์เซีย แขกจาม แขกชวา และแขกมลายู เป็นต้น บางทีก็เรียกเจาะจงถึงมุสลิมตามนิกาย เช่น แขกเจ้าเซ็น^๖ แขกซุนนี^๗ ลี้ลมกรุงเทพฯ แลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกับชาวต่างชาติกลุ่มต่างๆ โดยเฉพาะการรับเอาภูมิปัญญาจากแขกมุสลิมในด้านต่างๆ มาโดยตลอดทั้งทางด้านภาษา ศาสนา ความเชื่อ ศิลปกรรม รวมถึงความรู้ที่เกี่ยวกับการดำรงชีวิตในด้านต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยที่อาณาจักรอิสลามเจริญรุ่งเรือง ได้มีการติดต่อค้าขายกับประเทศมุสลิมต่างๆ อาทิ อินเดีย เปอร์เซีย อาหรับ อย่างกว้างขวาง

มุสลิมกลุ่มที่มีบทบาทเด่นชัดในระยะแรกได้แก่ ชุนนางมุสลิมเชื้อสายเปอร์เซียในราชสำนักสยาม ซึ่งในขณะนั้นผู้ดำรงตำแหน่งพระยาจุฬาราชมนตรีเป็นมุสลิมเชื้อสายเปอร์เซียในสังกัดกรมท่าชาวผู้ดูแลการค้าของราชสำนักกับประเทศทางฝั่งตะวันตกของสยาม และดูแลชาวต่างชาติจากประเทศดังกล่าวที่อาศัยอยู่ในสยามซึ่งรวมถึงมุสลิมด้วย กลุ่มชุนนางเชื้อสายเปอร์เซียจึงมีโอกาสและบทบาทสำคัญในสังคมมากกว่ามุสลิมเชื้อชาติอื่นๆ ในสยาม

บทบาทของมุสลิมกลุ่มนี้เริ่มต้นขึ้นตั้งแต่สมัยอยุธยา อันเนื่องมาจากการนำวิทยาการสมัยใหม่เข้ามาพัฒนาประเทศ ประกอบกับการใช้ความรู้ความสามารถให้เป็นประโยชน์ โดยเฉพาะการมีส่วน

ร่วมช่วยเหลือราชการในเหตุการณ์บ้านเมืองสำคัญต่างๆ นอกจากนั้น มุสลิมกลุ่มนี้ยังเป็นผู้สานสัมพันธ์กับประเทศเพื่อนบ้านที่นับถือศาสนาอิสลามรวมถึงอาณาจักรอิสลามที่สำคัญในอดีต อันได้แก่ ซอฟาเวียะฮ์^{๑๕} และโมกุล^{๑๖} แม้กระทั่งต่อมาในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์มุสลิมกลุ่มนี้ก็ยังคงมีบทบาทที่สำคัญในราชสำนักอย่างต่อเนื่องเป็นเวลายาวนาน จนกระทั่งลดบทบาทลงเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการค้ำและการปกครองในสมัยรัชกาลที่ ๕

การปรับโครงสร้างทางด้านการบริหารและด้านสังคมทำให้ชุมชนต่างๆ มีอิสระในการร่วมกิจกรรมทางสังคมมากขึ้น มุสลิมแต่ละชุมชนเริ่มเรียนรู้ภาษากลางซึ่งเอื้อต่อการมีปฏิสัมพันธ์กันระหว่างชุมชนมากขึ้น มีการรวมตัวกันในลักษณะของเครือข่ายโดยมีกลุ่มพ่อค้าที่เดินทางติดต่อค้าขายเป็นตัวเชื่อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวอินเดียซึ่งเข้ามาในฐานะของคนในบังคับของประเทศอังกฤษซึ่งได้รับสิทธิพิเศษในการประกอบธุรกิจต่างๆ พ่อค้ามุสลิมเชื้อสายต่างๆ ก็เริ่มมีบทบาททางสังคมมากขึ้น และชุมชนมุสลิมเชื้อชาติต่างๆ เริ่มมีความมั่นคงและอยู่ร่วมกับสังคมที่มีวัฒนธรรมหลากหลายได้เป็นอย่างดี (อินทริชาชีรีร์, ๒๕๕๖)

ในระยะแรก มุสลิมชนชาติต่างๆ แยกกันตั้งถิ่นฐานอยู่ตามทำเลต่างๆ ที่เอื้อต่ออาชีพของตน ซึ่งส่วนใหญ่ถูกกำหนดที่ตั้งโดยฝ่ายปกครองด้วยเหตุผลทางด้านการบริหารและการจัดการ ประกอบกับภาษาที่แตกต่างกันเป็นอุปสรรคสำคัญในการติดต่อสื่อสาร จึงทำให้บทบาทของมุสลิมในระยะแรกมีลักษณะเฉพาะของแต่ละกลุ่ม เช่น นักรบชาวจาม ชุนนางเปอร์เซีย และเกษตรกรชาวมลายู เป็นต้น เมื่อเวลาผ่านไป มุสลิมแต่ละกลุ่มได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศผ่านทางบทบาทที่สำคัญในด้านต่างๆ อันได้แก่ การบริหารประเทศ การป้องกันประเทศ การทูต เศรษฐกิจและการต่างประเทศ รวมถึงด้านสังคมและวัฒนธรรม จากการปฏิบัติตนอย่างเคร่งครัดตามหลักคำสอนของศาสนา และการสร้างความสัมพันธ์อันดีกับชนชาติอื่นในสังคม โดยเฉพาะบุคคลสำคัญและฝ่ายปกครอง ตลอดจนจนการติดต่อ

กับประเทศที่นับถือศาสนาอิสลามอย่างต่อเนื่อง ทำให้มุสลิมในกรุงเทพฯ และปริมณฑลมีบทบาทในสังคมและมีส่วนร่วมในด้านต่างๆ ที่สำคัญ ทั้งทางด้านการเมือง การปกครอง การทหาร และการพาณิชย์ โดยที่ยังคงอัตลักษณ์ของตนไว้ได้ การปรับตัวของมุสลิมในกรุงเทพฯ เป็นไปในลักษณะของการผสมผสานวัฒนธรรมภายในขอบเขตของศาสนา มาสู่สังคมมุสลิมที่มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายใต้แนวคิด *อิควาฮ์ (Iqwah)* ซึ่งหมายถึงการเป็นพี่น้องกันหรือภราดรภาพของมุสลิม (ภาพที่ ๔-๕)

ภาพที่ ๔ ภาพขุนนางแขกในจิตรกรรมฝาผนัง วัดโสมนัสวิหาร กรุงเทพฯ
 เลื้อยเพื่อภาพโดย : วรุณ เรืองสินธุ์